

Καί πάλιν περί Θεοτοκοπούλου

Εις το “Άστν” της 10 Μαρτίου τ.έ. ο Κορ Δ..., αναφερόμενος εις την περί Θεοτοκοπούλου διατριβήν μου, γράφει τα εξής:

“Ο φίλος ημών κ. Δημ. Καμπούρογλους γράφει προς ημάς ότι άπορον είναι πως διέφυγεν την επιμελή έρευναν του συγγραφέως η ύπαρξις της εικόνας της θυγατρός του Θεοτοκοπούλου (Musee Espagnol de Paris No 295) γραφείσης παρά του ιδίου πατρός της ούτινος η εικόν κατέχει εν τω αύτω μουσειώ τον αμέσως επόμενον αριθμόν 260. Ο αυτός πολυμαθής φίλος ανακοινώνει εις ημάς ότι η εικόν αύτη ευρίσκεται λιθογραφημένη εις το έργον του Buchon Atlas des Nouvelles Recherches historiques”.

“Η παρατήρησις ορθότατη. Ο 18ος πίναξ του Άτλαντος του Buchon περιέχει πράγματι την “Εικόνα της θυγατρός του Θεοτοκοπούλου”, κάτωθι δε αυτής μνημονεύεται το Musee Espagnol de Paris, αρ. 259. Ευγνωμονώ προς τον Κορ Καμπούρογλου διότι μου παρέχει ούτω την ευκαιρίαν ν’ αναγνωρίσω ότι αδίκως εμέμφθην τον Μουστοξείδην, λέγοντας εις τον Ελληνομνήμονα (σελ. 274) ότι “βλέπει τις εν τω μουσειώ Louvre ζωγραφιάς του ημετέρου Θεοσκοπόλιδος” (γράφε Θεοτοκοπούλου). Ήμαρτον περιορισθείς να βεβαιωθώ ότι μία μόνη εικόν του Θεοτοκοπούλου υπάρχει εις το Λούβρον ήδη, αλλά μη ζητήσας συγχρόνως να εξακριβώσω εάν υπήρχον εις το μουσείον τούτο εικόνες του κατά το 1843, ότε εδημοσιεύθη ο Ελληνομνήμων. Η παραπομπή του Κορ Καμπούρογλου εις τον Άτλάντα του Buchon εχρησίμευε προς διόρθωσιν του λάθους μου.

Δεν έπεται όμως, ως ηδύνατό τις να υπόθεση εκ των γραφέντων εις το “Άστν”, ότι “διέφυγε την έρευνάν μου” η ύπαρξις Μουσείου ισπανικού εις τα Παρίσια. Τοιούτο μουσείον εις μάτην ήθελον αναζητήσει σήμερον οι τυχόν αναγνώσαντες την παράγραφον εκείνην εις το “Άστν”. Αλλ’ όμως μέχρι του 1850 υπήρχεν εις το Λούβρον συλλογή Ισπανικών εικόνων, αποτελούσα το λεγόμενον Musee Espagnol. Η συλλογή αυτή δεν ανήκεν εις το στέμμα ή το κράτος. Ηγοράσθη δια χρημάτων της ιδιαιτέρας περιουσίας του βασιλέως Λουδοβίκου Φιλίππου, μεταξύ των ετών 1835 και 1837. Μετά την εκθρόνισιν του βασιλέως τούτου, κατά το 1848, και τον θάνατον του, επισυμβάντα κατά την 26 Αυγούστου 1850, οι κληρονόμοι του απήτησαν και έλαβον (τον Οκτώβριον του 1850) την συλλογήν ολόκληρον, την μετέφερον δε εις Λονδίνον, όπου μετά τρία έτη επωλήθη εις δημοπρασίαν, διασπαρείσα μεταξύ διαφόρων αγοραστών. Καθ’ ας πληροφορίας ηδυνήθην να συλλέξω, ο βασιλεύς μετεχειρίσθη προς αγοράν των εικόνων τον γνωστόν βαρόνον Taylor του Κορ Dauzats επιμελητήν του Λούβρου, εδαπάνησε δε προς συγκρότησιν της συλλογής το ποσόν 1.260.000 φράγκων. Το προϊόν της δημοπρασίας, γενομένης εις Λονδίνον κατά Μάιον του 1853, ανήλθεν εις L 27,635.17.6 ήτοι φράγκα 690,892.

Η ούτω πωληθείσα συλλογή περιελάμβανε 505 εικόνας ενώ εις τον έντυπον κατάλογον (Notice des tableaux de la Galerie Espagnole exposes dans le Musee Royal, Paris 1838) περιέχονται αριθμοί 442 μόνον. Έργα εκλεκτά των ονομαστοτέρων Ισπανών ζωγράφων απετέλουν την πολύτιμον ταύτην πινακοθήκην, περιλαμβάνουσιν μεταξύ άλλων 19 εικόνας του Velasquez, 25 του Ribera, 38 του Murillo, 81 του Zurbaran και 8 του Goya. Περιελαμβάνοντο δε και αι έξης οκτώ

εικόνες του Θεοτοκοπούλου, υπό τους αριθμούς 253-260:

Η προσκύνησις των ποιμένων.

Ο Χριστός, με τας προσωπογραφίας των δύο δωρητών της εικόνας.

Ο θάνατος του Αγίου Φραγκίσκου.

Η δευτέρα παρουσία.

Ο γλύπτης Πομπήιος Λεόνης εργαζόμενος των προτομήν του βασιλέως Φιλίππου Β΄.

Εικόν άρχοντος.

Εικόν της θυγατρός του Θεοτοκοπούλου.

Εικόν του ζωγράφου αυτού.

Εις τον χειρόγραφον κατάλογον, τον σωζόμενον εις τα Αρχεία του Λούβρου,

καταγράφεται και ενάτη εικόν, παριστάσα “ένα Ευαγγελιστήν”.

Η ιδίως ενδιαφέρουσα ήμας εικόν “της θυγατρός του Θεοτοκοπούλου”, καθώς και τέσσαρες ή πέντε άλλαι εικόνες του, ηγοράσθησαν εις την δημοπρασίαν του 1853 υπό του Κου William Stirling, ευρίσκονται δε και σήμερον έτι εις την πινακοθήκην του υιού του Sir John Stirling εις Keir της Σκωτίας. Ο πρώτος κάτοχος της πλούσιας ταύτης πινακοθήκης εδημοσίευσε τρίτομον σύγγραμμα περί της Ισπανικής τέχνης.

Εις την ανατύπωσιν αυτού, περιλαμβανομένην εις τα μετά θάνατον εκδοθέντα Απαντά του περιέχεται και χαλκογραφία της εικόνας “της κόρης του Greco”. Την εικόνα ταύτην ο Stirling θεωρεί ως την καλλίστην της όλης συλλογής του

Λουδοβίκου Φιλίππου, η οποία ευρίσκετο εισέτι εις το Λούβρον ότε συνέγραψε το βιβλίον του. Ιδού πως την περιγράφει άλλος τεχνολόγος Γάλλος. “Ωραία κεφαλή.

Μελανόθριξ με δέρμα λευκόν, οφθαλμοί μαύροι μεγάλοι. Στόμα μικρόν, φορεί μηλωτήν με τρίχας μακράς, λευκήν με σημεία μαύρα. Την κεφαλήν περιθάλλει επιχαρίτως λεπτόν ύφασμα λευκόν, καλύπτον και τον λαιμόν. Η λευκή αύτη οθόνη συναρμόζεται θαυμασίως προς το κάλλος του προσώπου. Αρίστη προσωπογραφία χρωματισμού καλού, διαφέροντος του συνήθους τεφροειδούς του Θεοτοκοπούλου”.

Κατά τον Stirling, εις την εικόνα “της Διανομής των ιματίων του Χριστού”, την ευρισκομένην εις την μητρόπολιν της πόλεως Τολέδου, ο Θεοτοκόπουλος εξωγράφησε ως μίαν των τριών Μαριών την θυγατέρα του “εάν ήτο αληθώς θυγάτηρ του η νέα την οποίαν απεικόνισε εις την ανωτέρω μνημονευομένην ζωγραφίαν”.

Εξωγραφίσθη δέ ο ίδιος εις την αυτήν εικόνα υπό την μορφήν του εκατοντάρχου του φέροντος την μαύρην πανοπλίαν.

Ξυλογραφίαν της εικόνας ταύτης “της θυγατρός του Θεοτοκοπούλου” εδημοσίευσε και ο Κος Paul Lefort, κατά το 1876, εις την ιστορίαν του ημετέρου Δομηνίκου κεφάλαιον παραθέτει εκτός της εν λόγω εικόνας, τας ξυλογραφίας της Διανομής των Ιματίων, του ενταφιασμού του Orgaz, του αγίου Ευγενίου και της εικόνας του ζωγράφου της δημοσιευθείσης εις το υπ’ αρ. 10 τεύχος της “Εστίας”. Χαλκογραφίν της τελευταίας ταύτης εικόνας εδημοσίευσε και ο Stirling αναφέρων ότι το πρωτότυπον ευρίσκετο τότε εις την συλλογήν του Λούβρου. Η εικόν αύτη, ως είπομεν ήδη, ευρίσκεται σήμερον εις Σεβίλλην, ανήκει δε εις την συλλογήν του δουκός του Montpensier, υιού του Λουδοβίκου Φιλίππου, εις του οποίου, ως φαίνεται, την κατοχήν περιήλθε μετά την εις Λονδίνον δημοπρασίαν. Εις την πινακοθήκην του Sir John Stirling Maxwell υπάρχει άλλη προσωπογραφία του Θεοτοκόπουλου, έργον του ζωγράφου αυτού, περί της οποίας όμως δεν έχω

λεπτομέρειας. Εις δε την Μαδρίτην είδα, εις συλλογήν φίλου μου Ισπανού καλλιτέχνου, εικόνα παριστώσαν τον Θεοτοκόπουλον εις γεροντικήν ηλικίαν και αποδιδομένην επίσης εις τον ίδιον. Αλλ' ούτε εις την προλαβούσαν μου διατριβήν ανέλαβα, ούτε τώρα αναλαμβάνω το έργον της πιστής και λεπτομερούς καταγραφής όλων των γνωστών εικόνων, του Θεοτοκοπούλου, εντός ή εκτός της Ισπανίας. Ισως υπάρχουν έργα του και εις άλλας δημοσίας πινακοθήκας, παρεκτός όσων ανέφερα. Εντός, της Γαλλίας αυτής παρέλειψα να σημειώσω ότι και το μουσείον της πόλεως Ανίγνον περιέχει εικόνα του, παριστώσαν τον άγιον Δομήνικον παραλαμβάνοντα εκ των χειρών της Θεοτόκου το κομβολόγιον. Η Παναγία κάθεται εντός νέφους μεταξύ δύο αγγέλων, κρατούσα εις την αγκάλην το τέκνον της. Δεξιόθεν εικονίζονται γονυπετείς ο άγιος Αντώνιος και ο άγιος Φραγκίσκος, αριστερόθεν δε η εκ Σιέννης Αγία Αικατερίνη.

Η εξακρίβωσις των εις δημόσια μουσεία περιεχομένων είναι σχετικώς εύκολος. Πολύ δυσκολωτέρα η καταγραφή των εις ιδιωτικές συλλογάς, αι οποίαι άλλως διασκορπίζονται ενίτοτε δια της δημοπρασίας, καθώς και η του βασιλέως Λουδοβίκου Φιλίππου. Ούτω, την 25 του λήξαντος Απριλίου επωλήθη εις το δημοπρατήριον των Παρισίων (hotel Drouot) εικόν του Θεοτοκοπούλου ανήκουσα εις τους κληρονόμους του διάσημου Γάλλου ζωγράφου Millet. Παριστά επίσκοπον καθολικόν, καθημέμον ενώπιον τραπέζης σκεπασμένης με τάπητα εκ βελούδου κοκκίνου. Ο επίσκοπος ανυψοί ευλαβώς το βλέμμα προς άγαλμα της Παναγίας λευκόν επί του τοίχου, εις τ'αριστερά του, ως επικαλούμενος την έμπνευσίν της προτού αρχήση ή εξακολουθήση να γράφη.

Κατά τον κατάλογον της δημοπρασίας, ο Millet εξετίμα μέγਾਲως την εικόνα. Εκρέματο πλησίον της κλίνης του, κατά δε την τελευταίαν του ασθένειαν έλεγε προς φίλον του: "Ίδου εικόν της οποίας ο ζωγράφος μόλις είναι γνωστός εδώ. Και όμως ολίγας ζωγραφίας γνωρίζω τας οποίας να εκτιμώ-δεν λέγω περισσότερον, αλλά- όσον αυτήν . Ο δυνηθείς να ζωγραφίση έργον τοιούτο ήτο άνθρωπος μεγάλης αξίας".

Ο έπαινος του Millet επισφραγίζει όσα παρ' άλλων κριτών ανέφερα ήδη περί Θεοτοκοπούλου. Και ο Κορ Paul Lefort εις το πέρυσι εκδοθέν σύγγραμμά του εξ ίσου ευφήμως αποφαίνεται περί αυτού.

"Καίτοι άνισος, επιλέγει, ήτο αναντιρρήτως εις των μάλλον αξιοσημειώτων νεωτεριστών μεταξύ όλων των ζωγράφων... Αλλόκοτος ενίστε, εξήσκησεν όμως μεγάλην επίδρασιν εν Ισπανία, εγκαινιάσας σχολήν ζωγραφικής χαρακτηριζομένην εκ βαθυτάτου θρησκευτικού αισθήματος συνδυαζομένου με άκραν της πραγματικότητας απεικόνισιν. Ο ξένος ούτος δικαιούται να συγκαταριθμηθή μεταξύ των εξοχωτέρων καλλιτεχνών της Ισπανίας".

Και ο Theophile Gautier, ενώ εξ ενός τον αποκαλεί αλλόκοτον και ιδιότροπον, τον ανακηρύττει εκ άλλων μέγαν ζωγράφων, ανευρίσκων πολλήν ομοιότητα μεταξύ των καλλιτέρων εικόνων της δευτέρας του περιόδου και των ρωμαντικών ζωγραφιών του Delacroix. "Η ελαττωματική του ενεργητικότης, επιλέγει, η νοσώδης δύναμίς του μαρτυρούν την δεινότητα του καλλιτέχνου ή και την έξοχον του παράφρονος ευφυίαν. Ολίγαι εικόνες με εφείλκυσαν όσον αι ιδικαί του, διότι και εις τας χειροτέρας υπάρει το απροσδόκητον, το υπερβαίνον τα όρια του δυνατού, εις τρόπον,

ώστε ενώπιον αυτών εξίσταται τις και τρέπεται εις ρεμβασμούς”.

Το αλλόκοτον τούτο και ιδιότροπον τον Θεοτοκοπούλου, η ανισότης των έργων του, η διττή φάσις της ιδιοφυίας του, καθιστούν επιθυμητοτέραν έτι την ανεύρεσιν ειδήσεων περί των της ζωής του.

Η βιογραφία τον ηδύνατο να επεξηγήση την ψυχολογικήν, ούτως ειπείν, εξέλιξιν της τέχνης του και να επιχύση φως εις το μυστήριον των ιδιοτροπιών του. Αλλ’ ως ανέφερα ήδη, ολίγιστα περί αυτού γνωρίζομεν, η δε λεγόμενη εικών της θυγατρός του ουδέν εις τα ολίγα ταύτα προσθέτει. Ως είδομεν, ο Stirling ουδόλως παραδέχεται ως βέβαιον ότι η εικών παριστά αληθώς την θυγατέρα του ζωγράφου. Ισως έχεται αληθείας η περί τούτου παράδοσις. Πιθανώτατον ότι ο ευειδής καλλιτέχνης είχε θυγατέρα ωραίαν και ότι την εμετεχειρίζετο ως πρότυπον. Αλλ’ ουδείς των γραψάντων περί αυτού συγχρόνων Ισπανών αναφέρει τι περί θυγατρός του, καθόσον γνωρίζω. Παρόμοιαι δε αδέσποτοι παραδόσεις υπάρχουν και δι’ άλλων ζωγράφων τα πρότυπα. Εις τα αρχεία του Τολέδου κρύπτονται ίως αι ζητούμεναι περί του βίου του πληροφορίαι, μέχρις ου έλθη η ώρα της αναδιφήσεώς των. Ενδέχεται η ώρα αύτη να μη βραδύνη, καθόσον εκ διαφόρων σημείων φαίνεται ότι η προσοχή των ερασιτεχνών ήρχισε στρεφομένη προς τον μέχρι τούδε άγνωστον σχεδόν εκτός της Ισπανίας ζωγράφον τούτον. Πλήρης περί του βίου και των έργων του μονογραφία ήθελε βεβαίως συντελέσει προς εξάπλωσιν της φήμης του. Ευχής έργον θα ήτο εάν την συγγραφήν της ανελάμβανε συμπατριώτης του Έλληνας καλλιτέχνης!

Μετά πολλής ευχαριστήσεως μανθάνω εκ των “Άστεως” ότι ο ημέτερος Κος Σκουλούδης είναι κάτοχος εικόνας του Θεοτοκοπούλου. Υπάρχει τουλάχιστον μια εικόν του εις την πατρίδα του!

Κατά παραδρομήν, μη διορθωθείσαν εγκαίρως, ετυπώθη εις την προλαβούσαν μου διατριβήν το όνομα του Τισιανού αντί Βελάσκες, ως μεταχειριζομένου και εκείνου πέντε μόνον χρώματα περί το τέλος του βίου του. Ο Velasquez ήτο τρόπον τινα έγγονος του Θεοτοκοπούλου, καθό χρηματίσας μαθητής ενός των μαθητών του, του Luis Tristan.

Προ ολίγων μόνον ημερών περιήλθεν εις γνώσιν μου η εις το εφετεινόν ημερολόγιον του Κου Σκόκου καταχωρισθείσα διατριβή του Κου Γ. Μαυρογιάννη περί του Θεοτοκοπούλου και δύο άλλων ομοτέχνων του. Άλλως θα παρέπεμπα εις αυτήν αντί να επαναλάβω όσα εκ των αυτών πηγών και οι δύο ηρύσθημεν. Ελπίζω ο αρμοδιώτατος προς ταύτα Κος Μαυρογιάννης να συνεχίση τον έργον, μεταδίδων εις ημάς πληροφορίας και περί των άλλων της εποχής εκείνης Ελλήνων καλλιτεχνών.

Παρεκτός των εις Ιταλίαν διαβιωσάντων, μνημονεύεται και άλλος Έλληνας ζωγράφος εργασθείς ως ο Θεοτοκόπουλος εις Ισπανίαν αλλ’ ούτε την αξίαν εκείνου έχων, ούτε την δόξαν του αποκτήσας. Ωνομάζετο Πέτρος Σεραφείμ-Pedro Serafin -επελέγετο δε και αυτός Έλληνας =el Griego. Κατώκει εις Βαρκελώνην όπου εξήσκει την τέχνην του. Κατά το 1563 ανέλαβε δια συμβολαίου την δια ζωγραφιών διακόσμησιν των θυρών του οργάνου εις την μητρόπολιν των θυρών του οργάνου εις την μητρόπολιν της πόλεως Ταρραγόνης. Και έξωθεν μεν, ότε δηλαδή ήσαν κλεισταί αι θύραι του οργάνου, παρέστησε τον Ευαγγελισμόν,- έσωθεν δε, ότε ηνοιόντο αι θύραι, επί μεν του ενός φύλλου εφαινετο η ανάστασις, επί δε του άλλου η γέννησις του Χριστού. Άνωθεν του οργάνου ήσαν ζωγραφισμένοι η Πίστις, η Ελπίς και η Αγάπη, προ δε η

Θεοτόκος, η αγία Θέκλα και η αγία Αικατερίνη. Άλλας εικόνας του ζωγράφου τούτου δεν αναφέρει ο Bermudez αλλ' ούτε περί της καταγωγής του λέγει τι.

Ο Bermudez μνημονεύει και άλλον Έλληνα, σύγχρονον του Σεραφείμ, τον Νικόλαον de la Torre. Μετεσκεύασε άρά γε ούτος το όνομά του επί το ισπανικώτερον, ή κατήγετο εκ φράγκων; οπωσδήποτε αναφέρεται ως Έλλην εκ Κρήτης.

Επηγγέλετο τον καλλιγράφον και κοσμηματογράφον, ως τοιούτος δε παρελήφθη κατά το 1572 υπό Φιλίππου του Β' εις το Εσκοριάλ, προς αντιγραφήν ελληνικών χειρογράφων. Κατά το 1574 τω εδόθη η άδεια να διαμένη εις Σεγοβίαν, πατρίδα της συζύγου του ασθενούσης, εξακολουθών εκεί την εργασίαν του. Το δε 1579 επέστρεψεν επ' αδεία εις την πατρίδα του προς εκκαθάρισιν και περιλαβήν της περιουσίας του. Επανελθών εις το Εσκοριάλ διέμεινε εις Ισπανίαν μέχρι του 1612, οπότε μετηνάστευσεν εις Νεάπολιν.

Δ. ΒΙΚΕΛΑΣ, (Εστία τ. 15. 1894)